

Çok Partili Hayata İlk Adım: Millî Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ

The First Step to A Multi-Party Life: National Development Party and Nuri Demirağ

Söhrab MUSTAFAYEV*

ORCID: 0000-0002-2678-7839

Makale Türü: Özgün Araştırma

Article Type: Original Research

Chicago:

Mustafayev, Söhrab. “Çok Partili Hayata İlk Adım: Millî Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ” *Tarihçi* 1, no. 2 (Mayıs 2021): 187-208.

Özet

Yeni Türk Devleti, cumhuriyetin ilanından sonra çok partili hayata geçmek için yaklaşık çeyrek asır beklemiştir. 1924 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin çok partili sisteme geçişinin simgesi olan Demokrat Parti (DP) 1946'da kurulmuş ve 1950'de iktidara gelmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin çok partili hayata geçişinin DP'nin kurulmasıyla olduğu kabul edilmektedir. Aslında Millî Kalkınma Partisi (MKP), DP'den daha önce kurulmuştur. Ancak siyasî açıdan bir varlık gösteremeyen MKP, bir süre sonra politik arenadan çekilmek zorunda kalmıştır.

Her ne kadar başarısız bir girişim olarak kalsa da Türk demokrasi tarihi açısından MKP'nin önemi göz ardı edilemez. Partinin kurucusu olan Nuri Demirağ politikada başarısız olsa da Türk milletine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne büyük hizmetler sunmuş değerli bir şahsiyettir. Türkiye'de demiryolu yapımı, önemli binaların inşası, ilk yerli sigara kâğıdı üretimi ve tabii ki ilk yerli yolcu uçağının yapımı gibi çok büyük işlere imza atan Nuri Demirağ, bir dönem Türkiye'nin en zengin insanı konumuna gelmiştir.

* Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. sohrapsm@gmail.com

Bu çalışmada Nuri Demirağ'ın müteahhit, mühendis ve ticaretçi kimliğine değinilmekle birlikte, MKP'nin kuruluş süreci ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nuri Demirağ, MKP, Türkiye Cumhuriyeti, Çok Partili Hayat.

Abstract

The new Turkish State has waited a quarter of a century to switch multi-party implementation after the proclamation of the Republic. The attempts of the Terakkiperver Cumhuriyet Party in 1924 and the Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) in 1930 was failed. The Democratic Party is the symbol of Turkey's transition to a multiparty system and it came to power in 1950. Therefore, it is accepted that Turkey's multiparty system was established with the DP's transition to life. In fact, the Milli Kalkınma Party (MKP) was established before the DP. However, MKP, which could not have a political presence, had to withdraw from the political arena after a while.

Although it remains an unsuccessful attempt, the importance of the MKP cannot be ignored in terms of the history of Turkish democracy. Although Nuri Demirağ who the founder of the party was failed he was Republic of Turkey and the Turkish nationis a valuable individuals who have given great service. railway construction in Turkey, the construction of important buildings, the first domestic cigarette paper production and of course, the production of first domestic passenger plane such as who signed the great successes Nuri Demirağ has reached of Turkey's richest man position once upon a time.

In this study, it will be tried to give information about the establishment process and activities of MKP, which is the main subject of the paper, besides mentioning Nuri Demirağ's identity as a contractor, engineer and trader.

Key Words: Nuri Demirağ, MKP, Republic of Turkey, Multi-Party System.

Giriş

Mühürdarzade Nuri Demirağ, 7 Mayıs 1886'da Sivas'ın Divriği (Divrik) ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası, Mühürdarzade Ömer Bey, annesi ise Divriği'nin tanınmış ailelerinden birinin üyesi olan Ayşe Hanım'dır. Divriği'de müstantik (sorgu hâkimi) olarak görev yapan Ömer Bey, genç yaşta vefat etmiştir. Nuri Bey, babası vefat ettiğinde henüz üç yaşındaydı ve kardeşi Abdurrahman Naci,

babasının ölümünden çok kısa bir süre önce dünyaya gelmişti¹. Genç Nuri bu nedenle erken yaşlarından itibaren büyük sorumluluklar almak mecburiyetinde kalmıştır.

Nuri Bey, ilkokulu Divriği’de bulunan ve babası Mühürdarzade Ömer Bey tarafından yaptırılmış olan Sibyan Mektebi’nde bitirdikten sonra ortaokul eğitimini de Divriği Rüştîye Mektebi’nde tamamlamıştır. Nuri Bey’in öğrencilik hayatı oldukça başarılı geçmiştir. Öğrencilik döneminde elde ettiği başarılar ve gösterdiği karakter, okulu bitirdikten sonra bizzat mezun olduğu okulda muavinlik vazifesine tayin edilmesini sağlamıştır. Muavinlik görevini sürdürürken 1906 yılında Ziraat Bankası tarafından açılan memuriyet sınavını kazanmıştır. Ardından Sivas’ın Kangal ilçesinde memuriyet hayatına başlamıştır². Başarılı hizmetlerine burada da devam eden Nuri Bey, daha sonra terfi alarak Koçgiri’ye tayin edilmiştir. Bir süre de burada çalıştıktan sonra Maliye Vekâleti’nin açtığı sınavı kazanarak yeni bir vazifeye tayin edilen Nuri Bey, yeni vazifesi için 1911 yılında İstanbul’a yerleşmiştir³. Nuri Bey, yaklaşık yedi sene boyunca başarılarla ve sürekli aldığı terfilerle devam ettirdiği Maliye Vekâleti’ndeki memuriyet görevinden 1918 yılında istifa etmiştir. Memuriyetten ayrılan Nuri Bey ticarete atılarak yeni bir hayata başlamıştır.

İlk önce sigara kâğıdı işine giren Nuri Bey, imal ettiği sigara kâğıdına *Türk Zaferi* adını vermiştir. Nuri Bey’in sigara kâğıdı işine girmesi, o dönemde bu sektörün azınlıkların elinde olmasından ileri gelmekteydi. Azınlıklar, bu işten kazandıkları paraları, Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhinde çalışan cemiyetlere aktarmaktaydılar⁴. Nuri Demirağ’ın ürettiği sigara kâğıdı, Türkler arasında büyük ilgi görmüştür. Nuri Bey bu sayede sigara kâğıdı işinde başarılı olmuş ve kazandığı paralarla ticarî ağını genişletmiştir⁵. 252 lirayla başladığı bu işten, tam tamına 84 bin lira para kazanmıştır⁶. Daha sonra dış ticaret sektörüne atılmış, tütün gümrüğünde ithalat ve ihracat yapmaya başlamıştır.

I. Dünya Savaşı’nda alınan yenilginin ardından başlayan millî mücadele hareketine de katılan Nuri Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Maçka şubesinde de görev almıştır⁷. Osmanlı Devleti’nin

¹ M. Necmettin Deliorman, *Nuri Demirağ’ın Hayat ve Mücadeleleri*, (İstanbul: Nu. D Matbaası, 1957), 7.

² Ziya Şakir, *Nuri Demirağ Kimdir?*, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020), 30.

³ Osman Yalçın, “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957).” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 11, no. 44 (Ankara: 2009): 743.

⁴ Kadir Şeker, “Tek Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek: Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2011, no. 23 (Isparta: 2011): 132.

⁵ Akansel Yalçınkaya & Leyla Adiloğlu Yalçınkaya, “Nuri Demirağ’ın Bir Girişimci Olarak Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Düşüşü: Makrokurumsal Yaklaşım Bağlamında Tarihsel Bir İnceleme.” *Yönetim Bilimleri Dergisi* 18, no. 38 (Çanakkale: 2020): 846.

⁶ Özlem Ak İkinci, “Millî Sanayimizin Bilinmeyen Girişimcisi Nuri Demirağ.” *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi* 46, no. 542 (Ankara: 2013): 62.

⁷ Şeker, *Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi*, 132.

son dönemlerinde başladığı ticaret hayatını başarıyla devam ettiren Nuri Bey, cumhuriyetin ilanından sonra da ülkesine ve milletine büyük hizmetlerde bulunmuştur. O, gerek memuriyet döneminde gerek de iş insanı olarak gerçekleştirdiği tüm çalışmalarda millî hassasiyetlerini her zaman ön planda tutmuştur.

1. Cumhuriyet Döneminde Nuri Demirağ

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ön plana çıkan konulardan biri de, yerli iş insanlarının yetişmesi ve bu iş insanlarının yatırımlar yapması olmuştur. Nuri Bey bu dönemde taşın altına elini sokan zenginlerden biridir. Kardeşi Abdurrahman Naci ile birlikte müteahhitlik işine giren Nuri Bey, oldukça büyük bir servet elde etmiştir. Ancak kazandığı serveti ülkesi ve milleti için harcamaktan çekinmemiş; her zaman en büyük hedefi, Türkiye'yi bayındırlık ve imar alanında geliştirmek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda o dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin en çok ihtiyaç duyduğu yatırımlardan biri olan demiryolu işine el atan Nuri ve Naci kardeşler, Sivas-Erzurum ve Malatya-Divriği demiryollarının yapım ihalesini alarak⁸ bu işi başarıyla tamamlamışlardır. Bunun dışında hemen hemen Türkiye'nin her yerinde toplam 1.012 kilometre demiryolu inşaatında onun imzası vardır. Bu nedenle bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kendisine ve kardeşine *Demirağ* soyadı verilmiştir⁹.

Demiryolu inşaatlarının dışında müteahhitlik de yapan Demirağ kardeşler, cumhuriyet döneminin ilk önemli yapıtlarının altına da imzalarını atmışlardır. Bu yapıtlar arasında; Sümerbank Merinos Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, İzmit Seka Kâğıt Fabrikası, Sivas Çimento Fabrikası, İstanbul Hal binası, Kültür Bakanlığı binası, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) binası, Eceabat-Havza şosesi, sayısız gar binası ve köprüler yer almaktadır¹⁰. 1936 yılına gelindiğinde Nuri Demirağ'ın serveti 11 milyon liraya ulaşmıştır. Mezkûr senede Türkiye'nin toplam bütçesinin 212 milyon lira olduğu düşünüldüğünde, Nuri Demirağ'ın servetinin Türkiye bütçesinin %5'ine tekabül ettiği görülmektedir¹¹. O, ihtiyaç olduğunda servetini, ülkesi ve milleti için harcamaktan asla geri durmamıştır. 1939 yılında yaşanan Erzincan Depremi'nde, depremzedeler için portatif evler yapma işini de yine Nuri Demirağ üstlenmiştir¹².

Nuri Demirağ'ın bir iş insanı olarak yaptığı en önemli iş, Türkiye'de ilk defa yerli yolcu uçağını üretmiş olmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün *İstikbal Göklerdedir* sözüne benzer olarak o da;

⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.37.45.8.

⁹ Yaşar Öztürk, "İş Adamlığı, Sanayiciliği ve Politikacılığıyla Örnek Bir Yurtsever: Nuri Demirağ." *Bütün Dünya Dergisi*, no. 3, (Ankara: 2003): 22.

¹⁰ Yalçın, *Hayatı ve Çalışmaları*, 749.

¹¹ Yalçın, *Hayatı ve Çalışmaları*, 750.

¹² Tan, 13 Ocak 1940, 2.

“göklerine hâkim olamayan milletler yerlerde sürünür, hatta yerin dibinde çürür”¹³ diyerek havacılık sektörünün önemini dile getirmiş ve bu alanda yatırım yapmaya karar vermiştir. Bu, kuruluşunun üzerinden henüz çeyrek asır bile geçmemiş bir devlet için son derece büyük bir başarıdır. Nu. D-36 ve Nu. D-38 adını verdiği iki farklı yolcu uçağı üretmeyi başaran Nuri Bey, sivil havacılık alanında Türkiye’yi uçak üreten ülkelerin arasına sokmuştur. Bu uçaklardan Nu. D-36, 1936 yılında, Nu. D-38 ise 1938 yılında üretildiğı için Nuri Demirağ tarafından bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Nu. D-38, ihtiyaç duyulduğunda savaş uçağına dönüştürülebilecek bir teknolojiye sahipti.

İki farklı uçak üreten ve Gök Okulu’nu¹⁴ kurarak hem pilot hem de mühendis yetiştiren Nuri Demirağ’ın havacılık alanındaki işleri hayal ettiği gibi gitmemiştir. Selahattin Alan yönetimindeki uçak, Eskişehir’e inerken kaza yapmış ve tüm planlar bozulmuştur. Kazanın ardından Nuri Demirağ’ın işleri ters gitmeye başlamıştır¹⁵. Her ne kadar uçaklarda teknik bir sorun olmasa da, Nuri Demirağ’a daha önce verilen tüm uçak siparişleri Türk Hava kurumu tarafından iptal edilmiştir¹⁶. Fabrikalar kapanmış ve elde kalan uçaklar hurdaya satılmıştır. Zaten Nuri Demirağ, fabrikası kapanmadan yıllar önce yaptığı başvurusunda; fabrikasına yeterince iş verilmediğini dile getirmiştir. Ancak Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Başbakanlığa gönderilen yazıda, Nuri Demirağ’ın bu konudaki iddiaları kesin olarak reddedilmiştir. Ayrıca, Nuri Demirağ’ın fabrikasına verilen işlerin bir dökümü de Başbakanlığa iletilmiştir¹⁷. Nuri Demirağ’ın havacılık hayalleri, onun tüm çabalarına tüm çabalarına rağmen gerçekleşmemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü’ye bu konuda iki mektup yazmış ancak bu mektuplara herhangi bir cevap alamamıştır. Gök Okulu, uçak fabrikası ve uçuş alanı devlet tarafından kamulaştırılarak Nuri Demirağ’ın elinden alınmıştır¹⁸.

Nuri Demirağ’ın yerli uçak üretimi konusunda karşılaştığı akıbet, onun politikaya girmesindeki en önemli gerekçelerden biridir. Çünkü fabrikasının kapanma süreci, aslında dönemin yönetiminin tutumuyla doğrudan ilgilidir. Kişisel gayret ve çabasıyla belli bir noktaya getirdiğı uçak üretimi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve dönemin hükümetleri tarafından yeteri kadar ilgi görmemiştir. Bu durum onu, Türkiye’deki yönetim anlayışını, bilhassa da tek partili hayatı

¹³ BCA, 030.10.59.399.25.

¹⁴ Gök Okulu, Nuri Demirağ tarafından 17 Ağustos 1941’de kurulmuştur. Yeni Sabah, 18 Ağustos 1941, 1.

¹⁵ Günaydın, 13 Şubat 1972, 2.

¹⁶ İsmail Yavuz, “Demirağ’ın Uçakları 1936-1944.” *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi* 46, no. 542 (Ankara: 2013): 66.

¹⁷ BCA, 030.10.58.396.11.

¹⁸ Abdullah Aydoğan, “Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci.” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)* 4, no. 2 (2020): 78.

sorgulamaya sevk etmiştir. Ticareti tamamen bırakıp siyasete girmesinin bir diğer nedenini de; “*artık ticarî ahlakın kalmaması ve karaborsacılığın artması*” olarak açıklamıştır¹⁹.

2. Türkiye’de Çok Partili Döneme Geçiş ve Nedenleri

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada iki kutuplu bir dönem ortaya çıkmıştır. Bir tarafta, başını Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin çektiği Batı Bloku, diğer tarafta ise Sovyetler Birliği (SSCB) önderliğindeki Doğu Bloku yer alıyordu. Bu dönem aynı zamanda *Soğuk Savaş* olarak da adlandırılmaktadır. Savaşın sonunda ortaya çıkan tablo ve bozulan Türkiye-SSCB ilişkileri, Türkiye’yi Batı ile daha yakın münasebetler kurmaya yöneltmiştir. Bu dönemde SSCB’nin Türkiye’den toprak talebinde bulunması ve Boğazlar’da taviz koparmaya çalışması, Türkiye’nin Batılı devletlere yaklaşmasında büyük rol oynamıştır²⁰. Demokrasinin temsilcisi ve savunucusu konumunda olan Batılı devletler ile iyi ilişkiler kurmak, Türkiye’nin demokratikleşme adına birtakım adımlar atmasını zarurî hale getirmekteydi. Bu amaç doğrultusunda yapılması gerekenlerin başında, çok partili yönetim anlayışının benimsenmesi gelmekteydi. Kısacası, Türkiye’nin çok partili döneme geçişinde, yabancı devletlerin etkisinin olduğu bir gerçektir.

Ancak bu süreci sadece dış etkenler üzerinden okumak son derece yanlış olur. Ülke içinde de demokratikleşme ve yeni partilerin kurulmasını talep eden milyonlarca insan vardı. Yaklaşık çeyrek asırdır devam eden tek parti yönetimi, toplum içinde ciddi bir huzursuzluk yaratmıştı. Tepkilerin temeli, iktisadî problemlere istinat ediyordu. Fakat tek sorun bu değildi. Tek parti rejiminin keyfi yönetimi, denetleyici bir mekanizmanın bulunmaması ve giderek daha çok kadrolaşma gibi nedenler, toplumda büyük bir rahatsızlık yaratıyordu.

II. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle ülke içinde çok daha büyük sorunlar baş göstermiştir. O dönemde yaklaşık 25 yıllık bir devlet olan Türkiye, savaşın etkisiyle çok daha zor bir duruma düşmüştür. Devlet, içinde bulunduğu ekonomik zorluktan kurtulmak adına çeşitli yollara başvurmuştur. Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Millî Korunma Kanunu gibi uygulamalar, bazı çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır²¹. İnsanlar tüm bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’ne alternatif aramaktaydı. Millî Şef İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihli söylevinde; “*Harp dönemlerinin, ihtiyat tedbirleri gerektiren darlıkları kalkıkça, ülkenin siyaset ve fikir hayatında demokrasi ilkelerinin hâkimiyet alanı genişleyecektir*”²² diyerek çok partili hayata geçileceğinin

¹⁹ Vakıf, 15 Temmuz 1945, 2.

²⁰ Özgün Erler Bayır, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme.” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 45 (İstanbul: 2011): 47.

²¹ Vahap Uluç, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi.” *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, no. 1 (Kahramanmaraş: 2020): 470.

²² Fatih M. Dervişoğlu, *Nuri Demirağ Türkiye’nin Havaçılık Efsanesi*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2007), 151.

müjdesini vermiştir. Muhalefet, Cumhurbaşkanı'nın bu söyleminden sonra mecliste ve basın-yayın organlarında daha açık bir şekilde görülmeye başlamıştır. Kısacası demokrasi hem dış hem de iç dinamikler tarafından ön plana çıkartılıyordu²³. İşte MKP böyle bir ortamda kurulmuş ve Türk siyasi hayatındaki yerini almıştır.

Ülke içinde ve dışında yaşanan tüm bu gelişmeler, aslında birbirinden çok da bağımsız değildi. Süreç, Türkiye'yi demokratikleşmeye ve bunun en temel şartı olan çok partili sisteme giderek daha çok itmekteydi. Ülke dâhilinde iktidara sahip olanlar da bunun farkındaydı. En kısa zamanda gerekli adımların atılması, hükümete de derin bir nefes aldıracaktı. 1945 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik, yeni partilerin kurulmasının önündeki en büyük engellerden birini kaldırmıştır. Yapılan değişikliğe esasen, cemiyet ve partilerin izne gerek duymadan sadece beyanname ile kurulmasına karar verilmiştir²⁴. Yapılan bu değişikliğin ilk somut neticesi MKP'nin kuruluşu olacaktır. Mezkûr kanun üzerinde yapılan bu değişiklik ile Türkiye'de çok hızlı bir biçimde dernekleşme faaliyetleri başlamıştır. Sadece 1946-1950 yılları arasında Türkiye'de 7.219 adet yeni dernek kurulmuştur²⁵.

3. MKP'nin Kuruluşu

MKP'nin kurulması için ilk başvuru 7 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ tarafından yapılmıştır²⁶. İstanbul Valiliği'ne yapılan bu başvuruda, partinin adı ve ilkeleri açıklanmıştır. İlk başvuru, dilekçeye iki adet parti tüzüğü'nün eklenmemesi ve Cemiyetler Kanunu'nun dördüncü maddesine uyulmamasından dolayı geri çevrilmiştir²⁷. Nuri Demirağ, MKP'nin kuruluş başvurusu yapıldıktan sonra gazetecilere verdiği demecinde; “MKP'nin iktidarı ele geçirme hırsıyla kurulmadığını, başka milletlerden esinlenen değerler taşımadığını ve parti olarak ülkede liberalizmin gelişmesine çalışacaklarını”²⁸ ifade etmiştir. Açıkçası MKP'nin iddialı bir konuma gelmesi de pek mümkün görünmüyordu. Bu nedenle hiçbir zaman ciddi bir iktidar adayı veya güçlü bir muhalefet partisi olarak görülmemiştir²⁹.

Nuri Demirağ, MKP'nin kurulmasındaki temel amacı; “ülkede liberal ekonominin tesis edilmesi” olarak açıklamıştır³⁰. 24 Temmuz'da eksiklerini gideren parti yöneticileri yeni bir başvuru yapmışlardır. İkinci başvuru da incelemeye alınmış ve tüzükte Anayasa'ya aykırı birtakım hükümler

²³ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, (Ankara: İmge Kitapevi, 2013), 446.

²⁴ Mustafa Salep, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde CHP'nin Siyasal Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1938-1950).” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 9, no. 2 (İstanbul:2020): 1112.

²⁵ Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, (İstanbul: Paraf Yayınları, 2010), 83.

²⁶ Vakıf, 8 Temmuz 1945, 1; Ulus, 8 Temmuz 1945, 1.

²⁷ Tanin, 16 Ağustos 1945, 3.

²⁸ Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945, 3.

²⁹ Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler II*, (İstanbul: Yorum Kitapları, 2000), 170.

³⁰ Ercan Haytoğlu, “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Projeleri.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)* 1, no. 2 (İzmir: 1992): 260.

olduğu belirtilmiştir. Aykırı hükümler arasında; Ayan Meclisi kurulması, kuvvetler birliği ilkesinin reddedilmesi ve Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halk tarafından seçilmesi gibi ifadeler yer almaktaydı.

Partinin kurulmasına ilişkin başvurunun yapılmasının ardından bir başka sorun daha ortaya çıkmıştır. Partinin isminde yer alan “*Millî*” ifadesinin kullanılabilmesi için Bakanlar Kurulu tarafından buna izin verilmesi gerekmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından 27 Ağustos 1945'te yazılan yazıya esasen, Bakanlar Kurulu tarafından 5 Eylül 1945'te MKP'nin “*Millî*” ifadesini kullanmasına izin verilmiştir³¹. Eylül ayının 22. günü ise hükümet tarafından MKP'nin kurulmasına resmen izin verilmiştir³².

Partinin kurucuları arasında Nuri Demirağ'dan başka; iş insanı Erzurum Eski Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş ve yazar Cevat Rifat Atilhan bulunmaktaydı. Bu üç isim, birbirlerinden oldukça farklı karakterde kişilerdi. Aralarında herhangi bir fikir ortaklığı bulmak neredeyse imkânsızdır. Bu üç ismin ortak noktası; yeni bir parti kurma niyetleri ve halkın, kurulacak olan yeni bir parti etrafında toplanacağına dair inançlarıdır³³. Parti üyeleri ise; Lütfü Bornovalı, Abdurrahman Şakar, Ziya Ok, Bekir Doğan, Kemal Kaçar ve İzzet Mühürdaroğlu idi³⁴.

Yeni partinin teşkilat kurduğu iller; Amasya, Afyon, Ankara, Erzincan, Gaziantep, Giresun, Hatay, İçel (Mersin), İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Manisa, Niğde, Samsun, Seyhan, Urfa ve Zonguldak'tır³⁵. Partinin genel merkezi olarak, başkent Ankara yerine İstanbul seçilmiştir. Böylece parti, ülke siyasetinin kalbinin attığı merkezden uzak kalmıştır. Bu durum, partinin geleceği açısından çok büyük bir hata olmuştur. Ancak bu büyük hataya rağmen partinin kuruluşunu takip eden ilk günlerde birtakım olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Hızla ülkenin birçok yerinde teşkilatlanan MKP, üye sayısını da aynı hızda artırmayı başarmıştır.

Nuri Demirağ, MKP'yi kurduğu sırada hâlâ CHP'nin bir üyesiydi. Hatta bir dönem bu partinin Beşiktaş Bucak Başkanlığı görevini de yürütmüştü. Parti kurarken CHP'den istifa etmediği için CHP yönetimi tarafından parti üyeliğinden çıkarılmıştır. Nuri Demirağ, 2 Ağustos 1945'te yapılan toplantı sonucunda alınan karara esasen, 18 Ekim 1945'te partiden kesin olarak ihraç edilmiştir³⁶.

MKP'nin resmî açılış töreni, 27 Ekim 1945'te Beşiktaş'ta bulunan Nuri Demirağ'a ait bir atölyede gerçekleşmiştir. İstanbul Valisi'nin yanı sıra, dönemin İstanbul Belediye Başkanı Lütfi

³¹ BCA, 030.18.1.2.109.55.3.

³² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiyeye 1944-1950*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 72.

³³ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), 45.

³⁴ B. Zakir Avşar & Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi.” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 13, no. 2 (Sivas: 2012): 118.

³⁵ BCA, 490.1.434.1803.3.

³⁶ BCA, 490.1.5.27.24.

Kırdar da açılış törenine katılmıştır. Şehir bandosu eşliğinde söylenen İstiklâl Marşı'nın ardından, MKP Genel Başkanı Nuri Demirağ tarafından bir nutuk verilmiştir. Nutukta; “*MKP'nin demokrasi ilkelerine paralel hareket edeceğine, ahlak ve doğruluğun esas alınacağına*” değinilmiştir. Nuri Demirağ'ın ardından MKP Genel Sekreteri olan Hüseyin Avni Ulaş ve Parti İdare Heyeti'nden İzzet Mühürdaroğlu da birer konuşma yapmışlardır³⁷. Nuri Demirağ yaptığı konuşmada demokrasinin önemine vurgu yapmıştır. Demokratik ve antidemokratik ülkeleri kıyaslayan Nuri Demirağ, “*Türkiye'nin artık tek parti anlayışı ile yönetilemeyeceğini*” de belirtmiştir. Konuşmasında mevcut hükümete yönelik birtakım eleştirilerde de bulunan Nuri Demirağ, “*Türk milletinin süslü sözlerle ve kuru vaatlerle hayal kırıklığına uğratıldığını*” ifade etmiş, “*özellikle iktisadî alanda birçok başarısızlık yaşandığını ve bu durumun nedeninin devletçilik siyaseti olduğuna*” da sözlerinde yer vermiştir³⁸. Nuri Demirağ bir konuşmasında, devletçilik ile ilgili şunları dile getirmiştir:

*Devletçilik; beldeleri harap eden, ticaret, sanat ve iş hayatını öldüren ve milleti sefalet içinde süründürüp, bir grup insanı zevk ve sefaya sürükleyen bir tahakküm rejimidir. Bu sistem yıkılacaktır. İdare cihazı bozuktur. Yapılan suiistimallerin sorumlusunu bulmaya imkân yoktur. Vergiler, ağır ve adaletsizdir.*³⁹

Partinin kurulmasının ardından, MKP Genel Başkanı Nuri Demirağ ve MKP İdare Heyeti tarafından Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na çeşitli telgraflar gönderilmiş ve Başbakan bu konuda bilgilendirilmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu cevabî telgrafında MKP'nin kuruluşuyla ilgili şunları söylemiştir:

*MKP'nin açılması müinasebetiyle göndermiş olduğunuz telgrafi memnuniyetle okudum. Temeli demokrasi prensiplerine dayanan Cumhuriyet Halk Partisi, memleket meselelerinde karşılıklı güvenin zarurî olduğuna inanmaktadır. Ülkenin yararına olacak tüm çalışmalarınız Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ilgi ile karşılanacaktır. Memleket adına sizlere başarılar dilerim*⁴⁰.

MKP yöneticileri, partinin kurulmasından hemen sonra propaganda çalışmalarına başlamışlardır. Vatandaşa hitaben hazırlanan kampanyalarda, MKP'nin; milliyetçiliğin, millî ananın ve iktisadî sahada planlı çalışmanın temsilcisi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca; iktisatta, ticarete, düşüncede ve konuşmada hürriyet isteyen vatandaşlar, MKP'ye oy vermeye davet edilmiştir. Parti üyeleri tarafından MKP'nin siyasî kaideleri de tespit edilmiştir⁴¹. Buna göre;

³⁷ Akşam, 28 Ekim 1945, 2; Vatan, 28 Ekim 1945, 1.

³⁸ BCA, 030.1.48.285.6.

³⁹ Muammer Öztürk, “Siyasi Ahlâkın İmkânı ve Millî Kalkınma Partisi Nizamnamesi.” FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, no. 3 (İstanbul: 2014): 251.

⁴⁰ BCA, 030.1.48.285.1.

⁴¹ Cumhuriyet, 11 Temmuz 1945, 3.

milliyetçilik, demokrasi, parlamenter sistem, kişisel girişim ile kamu girişimi arasında dengecilik ve liberalizm, partinin siyasî kaideleri olarak belirlenmiştir. Partinin siyasî kaideler dışında ahlâkî değerler de taşıdığı görülmektedir. Bu değerler, Nuri Demirağ'ın Gök Okulu'nda uyguladığı kurallardan esinlenmiş ve bunlar *Altı Kanat* şeklinde adlandırılmıştır. Bu kurallar; işretten, kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten, zulümden sakınmaktır⁴².

Nuri Demirağ, ülkenin dâhilî ve haricî siyaseti ile yakından ilgilenmiş ve ülkenin faydası doğrultusunda hükümete bazı tavsiyelerde de bulunmuştur. Nuri Demirağ, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı mektubunda; SSCB'nin Türkiye'ye karşı saldırgan siyasetine karşı ABD ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğini bildirmiştir. ABD ile Türkiye'nin yakın dost ve müttefik olması için olanaklar olduğunu dile getiren Nuri Demirağ, bu konuda elinden geleni yapmaya hazır olduğunu da Başbakan'a iletmıştır. Bu konuda Başbakan ile görüşmek istediğini de belirten Nuri Demirağ, Başbakan'ı İstanbul'a davet etmiştir. Fakat Başbakan Saraçoğlu cevap telgrafında; bugünlerde İstanbul'a gelme imkânının olmadığını ancak isterse Nuri Bey'in Ankara'ya gelerek kendisiyle görüşebileceğini bildirmiştir⁴³.

MKP tüm çalışmalarına rağmen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından çok fazla ciddiye alınmamıştır. Bunun nedeni, İsmet İnönü'nün esas muhalefet hareketinin meclis içinden olmasını istemesidir. Yani seçilmiş milletvekillerinin CHP'den ayrılarak kuracakları muhalif bir hareketin Türkiye için çok daha olumlu neticeler vereceğine inanmaktaydı. Ancak MKP'nin kurucuları arasında CHP'den ayrılan kimse yoktu⁴⁴ ve Cumhurbaşkanı İnönü bu nedenle MKP'yi çok fazla önemsemiyordu. Millî Şef İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde, yani MKP'nin kuruluşundan sonra yaptığı TBMM'nin açılış nutkunda şunları söylemiştir:

Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmuyor olmasıdır. Antidemokratik maddelerin iyileştirilmesi konusunda; partilerin teşkilinde, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir. Bir siyasî kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların biziz şeklinde çalışmalarından fazla, bunların kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasî hayatımızın gelişmesi için doğru yol, milletin menfaatleri ve siyasî olgunluğu için de daha yapıcı bir tutumdur⁴⁵.

⁴² Orhan Özacun, "Siyaset Tarihimizde Millî Kalkınma Partisi." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 1, no. 2 (İstanbul: 2002): 210.

⁴³ BCA, 030.1.48.285.2.

⁴⁴ Çağfer Güler, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri." *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* 34, no. 57 (Ankara: 2015): 299.

⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC), Yedinci Devre, XX. Cilt, 1. Birleşim, (01.11.1945), 7; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2013), 8.

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, MKP'nin kurulmuş olmasına rağmen, hükümet partisinin karşısında bir muhalif parti olmadığını ifade etmiştir. Bu söylem, İsmet İnönü'nün MKP'yi ciddiye almadığının göstergesidir. İsmet İnönü, muhalefet hareketinin muhakkak meclis içinden olması gerektiğini düşünüyordu. İsmet İnönü'nün bu beklentisi 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmasıyla gerçekleşecektir⁴⁶.

4. MKP'nin Nizamnamesi

MKP'nin nizamnamesi, 11 bölüm ve 90 maddeden meydana gelmektedir. Nizamnamenin bölümleri; Maksat, Teşkilat, Umumî Kongre, Vilayet Kongresi, Kaza Kongresi, Parti İdare Heyeti, Meclis-i Umumî, Kaza ve Nahiye Heyetleri, Vilayet İdare Heyetleri, Çeşitli Maddeler ve Haysiyet Divanı'dır. Nizamnamenin girişinde partinin kurulma maksadı şu şekilde açıklanmıştır:

Ciban buşurunda tarihin kaydettiği devirlerden beri adalet timsali olarak bâkim yaşamış milletimizin azametli tarihinden kuvvet alarak bizlere emanet ettikleri ananelere sadakat ve hürmet göstererek zamanın ihtiyaclarına göre terakki ve inkişaf yolunda milletimizin layık olduğu mevki ve refahı ahlâkî ve iktisadî cihetten büyük bir kuvvet haline gelmesini temin maksadıyla Anayasa hükümlerine uygun olarak "Millî Kalkınma" unvanıyla bir parti teşkil ettik.

Daha sonra parti nizamnamesinin maddeleri sıralanmıştır. Partinin nizamnamesinde belirlenen bazı esaslar şunlardır:

1. 22 yaşını dolduran, partinin program ve nizamnamesini kabul eden her Türk vatandaşı MKP'ye üye olma hakkında sahiptir.
2. Bütün seçimler bir dereceli olmalıdır.
3. Seçimler, partiler tarafından kurulacak heyetler tarafından yapılmalı ve devlet görevlileri tarafsız şekilde nezaret etmelidir.
4. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmeli ve görev süresi beş yıl olmalıdır. Aynı kişi iki defa üst üste Cumhurbaşkanı seçilemez.
5. Ayan Meclisi kurulacak ve üye sayısı 40 olacaktır. Bu meclis, ilga edilecek meclisin görev ve yetkilerine sahip olacaktır.

⁴⁶ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)." *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3, no. 3 (Denizli: 1997): 53.

6. Milletvekilleri, yüz bin kişiye bir vekil olacak şekilde seçilecek ve görev süreleri dört yıl olacaktır.
7. Yönetim şeklimiz; vicdan, fikir ve yayın hürriyetine dayanan ve halk yönetimi anlamına gelen Cumhuriyet idaresidir.
8. İdare usulünde yetki genişliği prensibi esas alınacaktır⁴⁷.

Görüldüğü gibi MKP'nin nizamnamesi, dönemin şartlarına göre çok daha liberal hükümler içermektedir. Demokrasi, partinin temel prensibi olarak kabul edilmiş, kişi hak ve hürriyetine büyük önem verilmiştir. Partinin programında ülkenin demokratikleşmesine yönelik çeşitli talepler de sıralanmıştır⁴⁸.

5. MKP'nin Siyasî Programı

MKP'nin Türkiye kamuoyu ile paylaştığı siyasî programı da oldukça dikkat çekicidir. Bu programda, ülke içinde ve dışında izlenecek tüm politikalar hakkında bilgi verilmiştir. 12 bölümden oluşan programın içeriği şu şekildedir:

- **Rejim:** Cumhuriyet
- **Yasama:** Ayan Meclisi yeniden vücuda getirilecek ve iki meclisli bir sistem kurulacaktır.
- **İdarî ve Dâhilî Meseleler:** Hiçbir partiye bağlı olmayan, tamamen bağımsız ve kanun çerçevesinde vücuda getirilecek memur sınıfı oluşturulacak. Hükümetin millete hizmetkâr olduğu bir sistem yaratılacaktır.
- **Malî Siyaset:** Vergiler, milletin ödeme gücü ile orantılı biçimde alınacak. Toplanacak vergiler, sadece memleketin menfaatleri için gerekli olan yerlere harcanacaktır.
- **Adlî Yönetim:** Hiçbir gücün tesiri altında olmayan, bağımsız bir yargı sistemi ve daha adil bir yargı için İstinaf Mahkemeleri vücuda getirilecektir.

⁴⁷ BCA, 490.1.434.1803.3.

⁴⁸ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)* 12, no. 25 (İzmir: 2012): 120.

- **Ticarî ve İktisadî Yaklaşım:** Serbest ticaret ve serbest sanayi esası tatbik edilecek. Kişisel teşebbüsün önü açılacak; ticarî ve iktisadî hayatımızı felce uğratan devletçilik prensibi terk edilecektir.
- **Maarif Siyaseti:** Maarif sistemindeki anarşi sona erdirilecek; Türk milletinin yapısına, tarihine ve geleneklerine uygun bir eğitim sistemi benimsenecektir.
- **İmar ve İnşa İşleri:** Memleketteki imar ve inşa işleri senelere taksim edilecek ve özellikle yabancı sermayeye yer verilecektir.
- **Millî Savunma Politikası:** Ülkemizin müdafaası için kurulan ordumuz, dönemin en güçlü ve modern silahları ile teçhiz edilerek çok daha üstün bir konuma getirilecektir.
- **İçtimaî Anlayış:** Söz, yazı ve fikir özgürlüğü gibi hususların temini sağlanacaktır. Gerçek demokrasinin temin edilmesi, en önemli gayemiz olacaktır.
- **Manevî ve Ahlâkî Yapı:** Yüce milletimizin, ecdattan miras kalan asalet ve ahlâkını her alanda etkin kılmak için çabalayacağız.
- **Sağlık İşleri:** Memleketin sıhî vaziyeti yeniden düzenlenecek. Salgın hastalıklarla mücadele edilecek. Toplumun tüm sağlık ihtiyaçlarına cevap verecek bir kanun yapılacaktır⁴⁹.

6. MKP ve 1946 Yerel Seçimleri

Türkiye, 26 Mayıs 1946'da cumhuriyet tarihindeki ikinci çok partili seçime gitmiştir. İlki, 1930 yılında SCF ile CHP arasında yapılan çok partili seçim, 16 yıl sonra bir daha gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Türkiye'de üç parti bulunmaktaydı. Bunlar; CHP, DP ve MKP'dir. DP, seçimlere katılmayacağını daha önceden açıklamıştır. MKP ise, hâli hazırdaki seçim mevzuatına karşı çıkmaktaydı. Ancak buna rağmen seçimlere katılacağını ilan etmiştir. MKP'nin bu kararı, Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ayrıca MKP'nin seçim mevzuatı hakkındaki görüşünü destekler biçimde; “*memleketi siyasî olgunluğa götürecek en iyi yolun, partilerin birbirlerine karşı güven duyması olduğunu ve bu konuda kendilerine engel olan mevzuatın değiştirilmesini olağan karşıladığını*” da ifade etmiştir⁵⁰. MKP, seçimlere katılma amacını; “*seçmenlerin demokratik haklarını baltalayan seçim mevzuatına rağmen iyi niyetli bir muhalefet olduklarını göstermek*”

⁴⁹ BCA, 490.1.434.1803.3.

⁵⁰ BCA, 030.1.48.285.3.

şeklinde açıklamıştır.⁵¹ Ayrıca Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun MKP'nin belediye seçimlerine katılma kararı ile ilgili duyduğu memnuniyeti dile getirmiş olması, MKP cephesinde mutlulukla karşılanmıştır. MKP yönetiminin Yeni Sabah ve Vatan gazetelerine verdiği demeçte bu husus da yer almıştır. Ancak mezkûr demeçte başka konulara da değinilmiş ve birtakım rahatsızlıklar dile getirilmiştir.

MKP'nin rahatsızlık duyduğu konuların başında, yerel seçimlerin geçerli ve mantıklı bir neden olmadan aylarca erkene alınması gelmektedir. Ayrıca yürürlükte olan birçok antidemokratik uygulama olduğu da yine MKP yöneticileri tarafından dile getirilmiştir. Parti yöneticileri verdikleri demeçte; tüm bu olumsuzluklara rağmen partinin seçime katılma nedeninin, “*ülkenin dâbilî ve haricî menfaatlerini kendi menfaatlerinden üstün tutmaları*” olarak açıklamışlardır. MKP'nin üzerinde durduğu bir başka konu da, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Eskişehir'de yaptığı konuşmada, ne pahasına olursa olsun seçimi kazanmaları gerektiğini söylemesidir. Bu söylem MKP cephesinde rahatsızlık yaratmış ve partinin yöneticileri tarafından çok sert bir dille eleştirilmiştir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Cumhurbaşkanı'nın sözlerinin MKP tarafından yanlış yorumlandığını ve başka noktalara çekildiğini iddia etmiştir. İşte Türkiye yıllar sonra ilk defa yapılacak olan çok partili seçime böyle bir ortamda girmektedir.⁵²

MKP, İstanbul dışında; İzmir, Urfa, Hatay, Adana ve Çanakkale'de de seçimlere katılmıştır. Ancak seçimler devam ederken hile yapıldığını öne sürerek yarıştan çekilmiştir⁵³. Parti buna rağmen ufak da olsa birtakım başarılar elde etmiştir. Urfa'da, Adana'nın Osmaniye ilçesinde ve Hatay'ın Ürdün bucağında MKP adayları seçimi kazanmıştır. Kırıkkale'de de, 22 kişilik belediye meclisine altı MKP adayı girmiştir⁵⁴. Seçimler sırasında hile yapıldığına yönelik iddiaları sonraki dönemlerde de dile getiren MKP temsilcileri, bu konuda İstanbul'da bir miting yapmak istemişse de hükümet tarafından buna izin verilmemiştir⁵⁵. 1946'daki yerel seçimlerle ilgili usulsüzlük iddiaları, dönemin gazetelerinde de geniş yer bulmuştur. Cumhuriyet Gazetesi de muhalefetin iddialarını sayfalarına taşımıştır⁵⁶.

⁵¹ Özacun, *Milli Kalkınma Partisi*, 213.

⁵² BCA, 030.1.128.832.2.

⁵³ Ulus, 27 Mayıs 1946, 1.

⁵⁴ Özacun, *Milli Kalkınma Partisi*, 213.

⁵⁵ Yasin Kayış, “1946 Seçimleri ve Basın.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)* 7, no. 16 (İzmir: 2008): 414.

⁵⁶ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1946, 3.

7. Nuri Demirağ'ın MKP'den İhraç Edilmesi

MKP çok geniş kitlelere ulaşamamış, bu nedenle de ülke siyasetindeki etkinliği son derece sınırlı kalmıştır. Parti üyelerinin sayısı az olmasına rağmen kısa süre sonra bu kişiler arasında çok derin görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. MKP içindeki bazı isimler, ortaya çıkan görüş ayrılıklarının müsebbibi olarak Genel Başkan Nuri Demirağ'ı göstermişlerdir. Zaten partinin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Hüseyin Avni Ulaş MKP'den ayrılmıştır. Ancak buna rağmen parti içindeki tartışmalar durulmamış, aksine daha da şiddetlenmiştir.

Daha 1946 yılında Nuri Demirağ ile Cevat Rifat Atilhan karşılıklı olarak birbirlerini partiden ihraç ettiklerini belirterek büyük bir krize neden olmuşlardır. Bunun nedeni, Cevat Rifat Atilhan'ın gazetelere gönderdiği bir mektupta; “MKP *Umumî Reis Vekilliği*” sıfatını kullanmış olmasıdır. Bu hareket, partinin iki başlı bir yönetimle idare edildiği algısı yaratmıştır⁵⁷. Bunun üzerine ikili arasında büyük bir tartışma başlamıştır. Cevat Rifat Atilhan'ın yanı sıra Mehmet Demir de Nuri Demirağ'ın karşısında yer almış ve MKP içinde yaşanan bu olaylar mahkeme salonlarında son bulmuştur. Mahkeme, Mart 1946'da verdiği kararla Nuri Demirağ'ı haklı bulmuş⁵⁸, Cevat Rifat Atilhan ve arkadaşları partiden ihraç edilmişlerdir. Ülke kamuoyu önünde yaşanan bu olaylar, partiyi halkın gözünden düşürmüş, parti yöneticilerinin siyasî itibarını da sarsmıştır.

Bu krizin çözülmesinden çok kısa bir süre sonra parti içinde başka olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan olayların nedeni ise Temmuz 1946'da yapılması planlanan genel seçimler olmuştur. Parti içindeki bir grup, Nuri Demirağ'ın partiyi despotizmle yönettiğini iddia etmiş ve birçok kişinin bu yüzden MKP'ye üye olmaktan imtina ettiğini belirtmişlerdir. Bu gelişmenin ardından yine iki taraf birbirini partiden ihraç etmiş ve olay yeniden mahkemeye taşınmıştır. Bu defa mahkeme, Nuri Demirağ'ın aleyhinde karar vermiştir. Bunun üzerine Danıştay'a ve İçişleri Bakanlığı'na başvuran Nuri Demirağ hiçbir olumlu netice alamamış ve kesin olarak partiden ihraç edilmiştir. Nuri Demirağ, bu olaydan sonra hakkını aramak için TBMM'ye kadar gideceğini söylemiş⁵⁹, öte yandan siyasete geri dönmeyeceğine dair birtakım sinyaller de vermiştir.

MKP yönetimi, Nuri Demirağ sonrasında yeni bir genel başkan arayışına girmitir. Öncelikle MKP'nin kurucularından olan Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan'a başvuran parti üyeleri, bu iki ismin yeni parti kurma hazırlığı içinde olmalarından dolayı bu girişimlerinden olumlu bir netice elde edememişlerdir. Nuri Demirağ'ın partiden ihracından sonra bir araya gelen MKP üyeleri,

⁵⁷ Son Posta, 22 Mart 1946, 1.

⁵⁸ Son Posta, 24 Mart 1946, 1.

⁵⁹ Cumhuriyet, 18 Ağustos 1946, 1.

15 Ekim 1946'da bir muhtıra yayınlamışlardır. Bu muhtırada, Nuri Demirağ'dan sonra partinin izleyeceği yol haritasıyla ilgili bilgi verilmiştir. Oldukça uzun olan bu muhtırada özetle şu maddeler yer almıştır:

- Memleketin bugünkü siyasî hayatında yeni bir merhale açılmış, çok partili sisteme geçerek ülkede büyük bir inkılap gerçekleştirilmiştir. Çok partili sistemin temelleri sağlam atılmalı ve tüm partiler kendi menfaatlerini bir kenara bırakarak devletin ve milletin çıkarları doğrultusunda çalışmalıdır.
- Demokratik düzenin kurulmasına ön ayak olan iktidar partisinin bu husustaki niyetinden kimse katiyen şüphe etmemelidir. Muhalif partiler de bu alanda mevcut iktidara destek olmalı ve yanlış yollara sapmamalıdır. Ülkenin, partiler üstü bir olgu olduğu unutulmamalıdır.
- DP bu hususlarda üzerine düşen vazifeleri yerine getirememiştir. Kurulduğu günden itibaren körü körüne bir muhalefet anlayışını benimseyen mezkûr parti, memleket açısından yararlı veya zararlı ayırımı yapmadan tüm muhalif hareketleri kendi bünyesine katmıştır.

Muhtırada MKP ile ilgili eleştirilere de yer verilmiş, Nuri Demirağ son derece sert şekilde tenkit edilerek liyakatsiz olarak adlandırılmıştır. Parti içinde yaşanan buhranların, daha önceki parti genel başkanından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Nuri Demirağ'ın partiden ihraç edilmesinin ardından MKP'nin çok daha doğru biçimde yönetileceği de muhtırada yer almıştır⁶⁰.

Partililer, 28 Ekim 1946'da bir kongre toplayarak partinin adını "*Millî Köylü Partisi*" olarak değiştireceklerini belirtmişlerdir. Ancak parti içinde birçok istifa peş peşe gelmiş ve bu istek gerçekleştirilememiştir. Daha önce siyasete geri dönmeyeceğini ifade eden Nuri Demirağ, bu durumu fırsat bilerek 17 Nisan 1947'de yeni bir kongre yaparak kurucusu olduğu partiye geri dönmüştür. Muhalefetin itirazı sonucu yaşanan olaylardan dolayı parti üyeleri yeniden mahkemelik olmuştur. Mahkeme verdiği kararla, Nuri Demirağ'ın genel başkanlığını onaylamıştır. Bu tarihten itibaren parti içinde birlik beraberlik sağlanmışsa da bu durum 1952 yılına kadar devam edebilmiştir. Bu tarihten itibaren parti içindeki tartışmalar yeniden alevlenmiştir⁶¹.

⁶⁰ BCA, 030.1.48.285.4.

⁶¹ Akşam, 22 Ağustos 1952, 1.

8. DP İktidarı Döneminde MKP

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen genel seçimler, Türkiye’de bir iktidar döneminin bittiğini ve yeni bir sürecin başladığını resmen ilan etmiştir. Oyların büyük kısmını alan DP, mecliste tam 416 sandalye elde ederek tek başına iktidara gelmiştir⁶². Celal Bayar Cumhurbaşkanı olurken, Adnan Menderes de Başbakan olmuştur. MKP sadece İstanbul’daki seçimlere katılmış olmasına rağmen burada da herhangi bir başarı elde edememiştir.

Bundan sonraki dönemlerde de siyasî arenada herhangi bir başarı kazanamayan MKP, DP’nin bazı politikalarına açıkça destek vermiştir. Bunun en bariz örneği, 1952 yılında Kore’ye asker gönderme meselesi olmuştur. MKP yönetimi bu konuda DP iktidarını kesin biçimde desteklemiş ve parti başkanı olan Halit Aksubay radyoda bir konuşma yaparak konuya ilişkin şunları söylemiştir:

Hükümetimiz, dünya barışını tehdit eden komünist tecavüzünü önlemek için Güney Korelilerin yardım isteğine yer vermekle Birleşmiş Milletler (BM) antlaşmalarına uygun şekilde hareket etmiştir. BM’nin mevcudiyetini koruması, antlaşmalara sadakat gösteren milletlerin sözleriyle birleşmesi gereken hareketlerine bağlıdır. Kanaatimizce muhaliflere düşen vazife, dâhilde hakkı gözetmektir. Yardım nispeti üzerinde durarak beşinci kola gedik açmak değil, millî vahdetimizi bütün mevcudiyetimizle muhafaza etmektir. Çünkü kötü zihniyetleriyle muhalif olanların, dâhilde ortalığı karıştırmaya isteyenlerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu gibileri nefrete karşılamaktaız. Türemek isteyen yılançıkların başı kanun yoluyla derhal ezilmelidir. Hakkı korumakta aslı vazîfemiz, millî beraberliğimizi korumaktır. Hükümetimizin yerinde olan hareketini tasvip eder, dâhilde buzurun muhafazasını temenni ederiz⁶³.

1954 yılına gelindiğinde Nuri Demirağ, Başbakan Adnan Menderes’in isteğiyle DP listelerinden, bağımsız Sivas Milletvekili adayı olmuş ve meclise girmeyi başarmıştır. Her ne kadar DP listelerinden seçilmiş olsa da muhalif kimliğini sürdürmüş ve meclis kürsüsünde hükümete yönelik birtakım eleştiriler yapmıştır. Memuriyeti suiistimal edenlerin ağır şekilde cezalandırılması ve seçim sisteminin değiştirilmesi gibi taleplerini Milletvekili olarak da yenilemiştir. 1957 yılında Milletvekilliği sona eren Nuri Demirağ, sağlık sorunları nedeniyle seçimlere tekrar katılmamıştır.

Gerek iş insanı gerek de siyasetçi olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihine damga vurmuş bir şahsiyet olan Nuri Demirağ, 13 Kasım 1957’de şeker hastalığı nedeniyle vefat etmiştir⁶⁴. Mezarı,

⁶² Sinan Yıldırım, “1950 Seçimleri ve Propaganda.” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, no. 6, (İstanbul: 2004), 149.

⁶³ BCA, 030.1.17.98.49.

⁶⁴ Milliyet, 14 Kasım 1957, 1.

İstanbul'daki Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilmiştir⁶⁵. Ölümünden kısa bir süre sonra, kurucusu olduğu MKP, genel kurulunu toplayamadığı için 22 Mayıs 1958'de kendisini feshetmiştir.

9. MKP'nin Başarısız Olma Nedenleri

MKP'nin hem 1946 yerel seçimlerinde hem de genel olarak Türk siyasetinde başarısız olmasının ilk nedeni, parti içinde deneyimli siyasetçinin olmamasıdır. Daha önce Milletvekili olan Hüseyin Avni Ulaş dışında, parti kurucuları arasında siyasetin havasını solmuş kimse yoktu. Ayrıca partinin meclis içinde bir temsilcisinin bulunmaması da MKP'yi başarısızlığa götüren bir diğer etken olmuştur. Parti genel merkezinin Ankara yerine İstanbul'da bulunması, MKP yönetiminin siyasetin kalbinden uzakta kalmasına sebebiyet vermiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı partinin desteği, istenen düzeyin çok uzağında kalmıştır⁶⁶.

MKP ilk kurulduğu günlerde ülke çapında biraz ses getirmiş olsa da bu durumu devam ettirememiş ve zamanla etkinliğini yitirmiştir. Açıkçası MKP'nin iktidar partisi tarafından da pek ciddiye alınmadığını ifade etmek gerekir. Bu durum zaman zaman Cumhurbaşkanı'nın ifadelerinde de kendisini göstermiştir. MKP yöneticileri de kendilerine yönelik bu yaklaşımın farkında olup, konuya ilişkin sitemlerini çok defa dile getirmişlerdir. Örneğin Nuri Demirağ, Başbakanlığa yazdığı telgrafında bu husustaki şikâyetini şöyle ifade etmiştir:

29 Temmuz 1949 tarihinde gerçekleşen Umumî Kongre'miz, fiilen ve hukuken mevcudiyeti sabit olan partimize hükümet tarafından lakayt şekilde muamele edildiğini teessürle müşahede etmiştir. Müsterek ve müttefik bir biçimde gelişmesini gaye edindiğimiz ülke demokrasisinin öncüsü olan ve göz ardı edilemez şekilde vatana olan vazifesini icra etmekte olan MKP'nin, resmî makamlar tarafından adeta yokmuş gibi bir muamele ile karşı karşıya kalması kabul edilemez bir vaziyettir⁶⁷.

MKP yöneticileri Başbakanlığa yaptıkları bir diğer başvuruda ise hazırlanan yeni seçim kanunu tasarısının bir suretinin parti merkezlerine de gönderilmesini istemişlerdir⁶⁸. Bu başvurudan da anlaşılmaktadır ki mevcut yönetim, ülkedeki meşru bir parti olan MKP'ye seçim kanunu tasarısının bir örneğini gönderme gereği bile duymamıştır. Bu olay, MKP'nin CHP tarafından ne kadar önemsendiğinin bir göstergesidir.

Dönemin basın-yayın organları da MKP'yi pek fazla önemsememiştir. Partiyle ilgili yapılan haberlerde sık sık “*kuzu ziyafeti*” verilmesine vurgu yapılmıştır. Parti üyelerinin katıldığı bu ziyafetler

⁶⁵ <http://www.sivas.gov.tr/nuri-demirag>, (Erişim Tarihi: 07.04.2021).

⁶⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 310.

⁶⁷ BCA, 030.1.48.285.5.

⁶⁸ BCA, 030.1.48.285.5.

basında o kadar geniş yer bulmuştur ki, bir zaman sonra MKP; “*keşu partisi*” olarak anılmaya başlanmıştır⁶⁹. Dönemin ünlü gazetecilerinden, aynı zamanda Milletvekilliği de yapmış olan Mümtaz Faik Fenik de partiyi eleştirenler arasındadır. Özellikle partinin nizamnamesinde ahlak ilkelerine çok fazla vurgu yapıldığını belirten Fenik, MKP ile ilgili biraz da alaycı bir üslupla; “*Sanki Millî Kalkınma Partisi değil de, Kitab-ı Mukaddes Partisi*”⁷⁰ ifadesini kullanmıştır.

Tüm bu somut verilere bakıldığında, MKP’nin; iktidar, kamuoyu ve basın tarafından nasıl karşılandığı anlaşılmaktadır. Partinin destek görmemesinin en önemli nedeni, yukarıda değinilen hususlardır.

Sonuç

Nuri Demirağ’ın hayatı bir başarı hikâyesidir. Onunki Sivas’ta başlayıp; memuriyete, iş insanlığına ve siyasete uzanan bir hayattır. Nuri Demirağ, azim ve gayretle neler başarabileceğinin en iyi örneklerinden biridir. Cumhuriyetin insanlara nasıl fırsatlar sunduğunun yanı sıra, bürokrasinin ülke gelişiminde nasıl bir engel teşkil ettiğini de onun hayatına bakarak anlamak mümkündür. O aynı zamanda, Türk milletinin neler başarabileceğini tüm dünyaya göstermiş bir girişimcidir.

Nuri Demirağ, yaptıkları ve yapamadıklarıyla yakın tarihimizin en farklı isimlerindedir. Memur olarak başladığı çalışma hayatına, iş insanı olarak devam etmiş ve bu alanda çok büyük çalışmalara imza atmıştır. Muhtelif nedenlerle iş hayatını bırakarak siyasete atılmış, fakat başarılarını bu alanda devam ettirememiştir. Kurduğu parti ülke siyasetinde etkin bir rol oynamasa da, Türkiye’de çok renkli siyasetin ilk partisi olma özelliğini kazanmış ve tarihe geçmiştir. Bu nedenle Türkiye’nin çok partili sisteme geçişi, MKP’den bağımsız biçimde ele alınamaz.

Nuri Demirağ, hayalleri ve düşünceleri itibarıyla o dönem Türkiye’sinin çok ilerisinde bir isimdir. Bu nedenle, yapmak istedikleri yeterince anlaşılamamış ve gereği kadar ilgi görmemiştir. Planları ve projeleri çoğu zaman bürokratik engellere takılmıştır. Buna en iyi örnek, İstanbul’da yapmayı düşündüğü Boğaz Köprüsü projesidir. O, tüm olumsuzluklara rağmen ideallerinden vazgeçmemiş, bu defa da uçak üretimi işine girmiştir. Bu konuda da oldukça başarılı çalışmalar yapmasına karşın yine birtakım müdahalelerle karşılaşmıştır. Nuri Demirağ, tüm enerji ve gayretini memleketi ve milleti uğruna harcamayı kendisi için prensip haline getirmiş bir iş insanıydı. Onu farklı kılan en belirgin hususiyeti işte buydu.

⁶⁹ Dervişoğlu, *Nuri Demirağ*, 156-157.

⁷⁰ Ulus, 9 Temmuz 1945, 2.

Siyaset arenasında başarısız olmasının en temel nedeni, siyasî tecrübesi olmadan parti kurmuş olmasıdır. Bu nedenle parti, kuruluşundan kısa bir süre sonra ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Ayrıca idealist ve açık sözlü olması da parti içindeki bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Parti içinde duyulan en büyük rahatsızlık, Nuri Demirağ'ın partiyi tek başına yönetmeye çalışmasıdır. İşte tüm bu gerekçeler, MKP'nin başarısız olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Kaynakça

1. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.18.1.2.37.45.8; 030.10.59.399.25; 030.10.58.396.11; 030.18.1.2.109.55.3.; 490.1.5.27.24; 030.1.48.285.6.; 030.1.48.285.1.; 030.1.48.285.2.; 490.1.434.1803.3.; 030.1.48.285.3.; 030.1.128.832.2.; 030.1.48.285.4.; 030.1.48.285.5.; 030.1.17.98.49.

2. Cerideler

Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC), Yedinci Devre, XX. Cilt, 1. Birleşim, (01.11.1945).

3. Kitap ve Makaleler

Ağaoğlu, Samet. *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

Avşar, B. Zakir & Kaya, Elif Emre. "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 13, no. 2 (Sivas: 2012): 113-132.

Aydoğan, Abdullah. "Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci" *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)* 4, no. 2 (2020): 69-81.

Bayır, Özgün Erler. "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme" *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 45 (İstanbul: 2011): 45-72.

Çavdar, Tefik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitapevi, 2013.

Deliorman, M. Necmettin. *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*. İstanbul: Nu. D Matbaası, 1957.

Demir, Şerif. *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.

Dervişoğlu, Fatih M. *Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2013.

Güler, Çağfer. “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri” *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* 34, no. 57 (Ankara: 2015): 291-315.

Haytoğlu, Ercan. “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Projeleri” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)* 1, no. 2 (İzmir: 1992): 257-264.

Haytoğlu, Ercan. “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)” *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3, no. 3 (Denizli: 1997): 46-56.

İkinci, Özlem Ak. “Milli Sanayimizin Bilinmeyen Girişimcisi Nuri Demirağ” *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi* 46, no. 542 (Ankara: 2013): 62-63.

İnönü, Erdal. *Anılar ve Düşünceler II*. İstanbul: Yorum Kitapları, 2000.

Kayış, Yasin. “1946 Seçimleri ve Basın” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)* 7, no. 16 (İzmir: 2008): 397-419.

Özacun, Orhan. “Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 1, no. 2 (İstanbul: 2002): 205-233.

Öztürk, Muammer. “Siyasi Ahlâkın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, no. 3 (İstanbul: 2014): 245-266.

Öztürk, Yaşar. “İş Adamlığı, Sanayiciliği ve Politikacılığıyla Örnek Bir Yurtsever: Nuri Demirağ” *Bütün Dünya Dergisi*, no. 3 (Ankara: 2003): 20-27.

Salep, Mustafa. “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde CHP’nin Siyasal Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1938-1950)” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 9, no. 2 (İstanbul: 2020): 1092-1126.

Şakir, Ziya. *Nuri Demirağ Kimdir?* İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2020.

Şeker, Kadir. “Tek Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek: Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2011, no. 23 (Isparta: 2011): 129-143.

Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.

Uluç, Vahap. “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç ve Dış Dinamiklerin Analizi” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, no. 1 (Kahramanmaraş: 2020): 465-486.

Uzun, Hakan. “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)* 12, no. 25 (İzmir: 2012): 101-139.

Yalçın, Osman. “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 11, no. 44 (Ankara: 2009): 743-769.

Yalçınkaya, Akansel & Yalçınkaya, Leyla Adiloğlu. “Nuri Demirağ’ın Bir Girişimci Olarak Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Düşüşü: Makrokurumsal Yaklaşım Bağlamında Tarihsel Bir İnceleme” *Yönetim Bilimleri Dergisi* 18, no. 38 (Çanakkale: 2020): 839-864.

Yavuz, İsmail. “Demirağ’ın Uçakları 1936-1944” *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi* 46, no. 542 (Ankara: 2013): 64-68.

Yıldırım, Sinan, “1950 Seçimleri ve Propaganda” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. No. 6 (İzmir: 2004): 131-157.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Gazeteler

Tan, 13 Ocak 1940.

Yeni Sabah, 18 Ağustos 1941.

Vakit, 8 Temmuz 1945.

Ulus, 8 Temmuz 1945.

Cumhuriyet, 8 Temmuz 1945.

Ulus, 9 Temmuz 1945.

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1945.

Vakit, 15 Temmuz 1945.

Tanin, 16 Ağustos 1945.

Akşam, 28 Ekim 1945.

Vatan, 28 Ekim 1945.

Son Posta, 22 Mart 1946.

Son Posta, 24 Mart 1946.

Ulus, 27 Mayıs 1946, 1.

Cumhuriyet, 28 Mayıs 1946.

Cumhuriyet, 18 Ağustos 1946.

Akşam, 22 Ağustos 1952.

Milliyet, 14 Kasım 1957.

Günaydın, 13 Şubat 1972.

4. İnternet Kaynakları

<http://www.sivas.gov.tr/nuri-demirag>, (Erişim Tarihi: 07.04.2021).